

AZERBAYCAN VE TÜRKÇE ATASÖZLERİNİN "EVVEL-AXIR" VEYA "HARF ÜSTE" DAVRANIŞ MODELLERİ*

Memmedov KHANKIŞI**

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 09/04/2022; Düzeltme/Revised: 15/05/2022

Kabul/Accepted: 18/05/2022

Derleme Makalesi/Review Article

Atıf/Cite as: Khankışi, M. (2022). Azerbaycan ve Türkçe Atasözlerinin "Evvel-Axır" veya "Harf Üste" Davranış Modelleri. *DÜMAD (Dünya Multidisipliner Araştırmalar Dergisi)*, 5(1), 10-23.

Özet

Bu çalışma, henüz hiçbir kaynakta bulunmayan "evvel-axır" veya "harf üste" atasözlerinin davranış kalıplarını tartışıyor. Aşık edebiyatının en yaygın, zengin ve renkli türlerinden birinin şiirin "evvel-axır" biçimi olduğu belirtilmektedir. Çoğu zaman beyit, tecnis, geraylı, rubai, mukhammas, bayatı, divani vb türlerde yazılır ve ayetler başladığı gibi aynı harfle de biter. Bu tür şiirlere bazen "harf üste" şiirler denir. M. Gasimli ve M. Allahmanlı, böyle katı bir yasak olmamasına rağmen şiirlerin genellikle ünsüz seslere dayandığını belirtmektedir. Ancak ünlülerle başlayan "evvel-axır" şiirler de vardır. Ama "evvel-axır" veya "harf üste" folklorun diğer örneklerine de uygulanabilir mi, geçerli midir? Araştırmalar, hem Azerbaycan, aynı zamanda Türk atasözlerinde yeterince "evvel-axır" veya "harf üste" olduğunu gösteriyor. Bu, elbette, eski Türk-Oğuz boylarının düşünce, ideolojik ve estetik küreselcilik alanındaki zenginliğine, sanatsal beğenideki muazzam zenginliklerinin yanı sıra kozmik ölçekteki zenginliğine tanıklık eder. Biz onların çalışmasının sadece folklor tarihi üzerine bir çalışma değil, aynı zamanda dilimizin ve dilimizin güzelliği üzerine bir çalışma olduğuna inanıyoruz. Atasözleri ve deyimlerin alan sisteminin genel resmi hakkında fikir hem ilginç hem de gereklidir. Elbette bu aynı zamanda sorunun aciliyetine de işaret ediyor. "Dudak degmez atasözleri" gibi, "evvel-axır atasözleri" terimi de ilk kez tarafımızdan kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Folklor, Azerbaycan atasözleri, Türk atasözleri, "evvel-axır", işlevsel-anlamsal yapı.

* Bu araştırma sürecinde; TR Dizin 2020 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma “Etik Kurul İzni” gerektirmeyen bir çalışmadır.

** Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, (e-mail: kankishimamedov_53@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-7064-726X).

“EVVEL-AXIR” OR “ABOVE LETTER” BEHAVIOR MODELS OF AZERBAIJAN AND TURKISH PROJECTS

Absrtact

The article deals with the patterns of Azerbaijani and Turkish proverbs and sayings in the form of "evvel-ahir" which are not found in any source so far. It is noted that one of the most widespread, rich and colourful types of ashug literature is the poetry in the form of "evvel-ahir (beginning-end). Mostly written as couplets, gerayli, rubai, mukhammas, bayati, divani, etc., such poems end on the same letter with which they begin. Such poems are sometimes called "Herfuste" poems (letter by letter). M.Gasimli and M. Allahmanli note that although there is no such strict prohibition, such poems are usually built on consonantal sounds. But there are a lot of "beginning-end" verses that start with vowels. Does 'evvel-ahir' refer to other samples of folklore, for instance, to proverbs? The research shows that there are enough such examples in both Azerbaijani and Turkish proverbs. And this, of course, shows the richness of the ancient Turkic-Oguz tribes in the field of thought, ideological and aesthetic globalism, and their immeasurable richness of artistic taste and cosmic scale. We believe that their study is both interesting and necessary, not only to study the history of folklore, but also to study the beauty of our language and our language in terms of preserving the created spiritual treasure, and to get a clear picture of the proverbs and proverbs as a whole. This of course demonstrates the relevance of the work. Note that we use the term "evvel-ahir proverbs" as well as "dudakdegmez proverbs" for the first time.

Keywords: folklore, Azerbaijani proverbs and parables, Turkish proverbs and parables, "evvel-ahir", functional-semantic structure.

Giriş

Aşık edebiyatının en yaygın, zengin ve renkli türlerinden biri de şiirin "evvel-axır" biçimidir. Bu tür şiirlerde ayet aynı harfle başlar ve aynı harfle de biter. Çoğu zaman beyit, tecnis, geraylı, rubai, muhamma, bayati, divani vb. türlerde olur. Ancak başka türlerde de yazılabilir. M.Gasımlı ve M. Allahmanlı (Kasımlı, 2018: 104). Böyle katı bir yasak olmamasına rağmen şiirlerin genellikle ünsüz seslere dayandığını belirtmektedir. Örneğin Molla Cuma'nın ilk ayeti "n" ünsüzü ile başlar ve aynı ünsüz ile biter:

Nazlı yarım, heç doymaram bu senden,

Noğul-nabat şirin olmaz busenden.

Nöker Cüme çox çekiner bu senden,

Namerdlerin dilin vursun, baz ilan (Efendiyev, 2013: 289).

Ya da Şamil Dalıdağ'ın "z" ünsüzüyle başlayıp aynı ünsüzle biten eserinden bir ayete dikkat edelim:

Zerelidir işi karsız,
Zatı - kırık, ağı dayaz.
Ziyançıyla arttı arsız,
Zehinlerden itdi ayaz (Askerov, 1998: 40).

Bu düzenin şartları şiirin tüm mısralarında beklenir. Aynı sistem diğer ünsüzlerde de kurulabilir. Ancak sesli harflerle başlayan "evvel-axır" şiirleri de vardır. Örneğin, ilk ayette "a" seslisiyle başlayan ve o sesli harfle biten " evvel-axır" cınaslı rubaisine dikkat edelim:

Azğın cehd eyleyer hakkı yadana,
Ana diyarını sata, yadana.
Axırda keleyi çıxar aşkara,
Axtarar yad yeri, geze yadana (Askerov, 1998: 6).

Görünüşe göre şiir "a" seslisiyle başlıyor ve "a" sesli harfle bitiyor. Dikkat edersek şiirin dudakdegmez olduğunu da tespit edeceğiz. Bu arada aynı harfle başlayıp aynı harfle biten şiirlere bazen "harf üste" şiir denir (Efendiyev, 2013: 288). Başka bir deyişle, şiir belirli bir harfe dayanmaktadır.

"Evvel-axır" şiirlerinin en güzel örnekleri Khasta Gasim, Ashig Valeh, Ashig Alasgar, Molla Juma, Hüseyin Shamkirli, Hüseyin Bozalganlı, Novras İman, Ashig Shamshir, Mikayil Azaflı, Shamil Dalidağ ve Murvat Gadimoğlu'nun eserlerinde bulunur. Bu tür şiirler genellikle aşık meclislerinde deklomativ bir şekilde okunur. Ancak saz havası eşliğinde şarkı söylemek yasak değildir.

1. Sorun

Ama "evvel-axır" folklorun diğer örneklerine de uygulanabilir mi? Meselen, atasözlerine vb. Bu çalışmada henüz hiçbir kaynaktan bulunmayan "evvel-axır" veya "harf üste" atasözlerinin davranış kalıplarını tartışıyor. Araştırmamız hem Azerbaycan hem de Türk atasözlerinde ve diğer folklor örneklerinde yeterince "evvel-axır" olduğunu göstermektedir. Elbette bu, kadim Türk-Oğuz boylarının düşünce alanının zenginliğini, ideolojik ve estetik küreselciliği ve kozmik ölçeğini de gösteriyor. Kanaatimizce Doğu Göytürk Kağanlığı Kağanı Bilge Kağan'ın atalarımızın maneviyat ve sanat zevki bakımından ne kadar zengin olduklarını, kısacası onların dünyalarının ruhların toplandığı semavi yer olan Varzakh'ta kararlaştırıldığını gösteren sözleri budur. Kendi alanlarında araştırma yapmaya devam etmek çok önemlidir. Bizce bu hem folklor tarihinin bir incelemesi hem de dilimizin güzelliğinin ve dilimizde yaratılan manevi hazinenin korunması açısından da ilgi çekicidir. Elbette bu aynı zamanda sorunun aciliyetine de işaret ediyor. Bu eserde ilk kez hiçbir kaynaktan bulunmayan "evvel-axır" Azerbaycan ve Türk atasözleri ele alınmaktadır. Unutulmamalıdır ki, tıpkı "dudak degmez atasözleri" gibi "evvel-axır atasözleri" tabiri de ilk kez tarafımızdan kullanılmıştır (Memmedov, 2022: 145-162).

2. Azerbaycan "Evvel-Axır" Atasözleri

Bine yakın Azerbaycan atasözü (5) araştırmaya dahil edilmiş, bunlardan iki yüz on beşinin "evvel-

axır" olduğu tespit edilmiştir. "A" harfi ile başlayan ve "a" harfi ile biten atasözleri daha belirgindir.

Altmış dört tane var. Tabii ki, bu sayının daha yüksek olması muhtemeldir. Aşağıdakiler

Azerbaycan atasözlerinden örnekler:

Abdaldan paşa olmaz, taxtadan maşa;

Abır harda, çörek orda;

Abırsızdan abırını saxla;

Acanda çobana yetiş, yorulanda sarbana;

Adam ağına, ölike insanlarına;

Adamın delisi daşa güc eyler, öküzün delisi - başa;

Adımı güvec koy, ocak üste koyma;

Ağa getirer navala, xanım töker çuvala;

Ağac sınında baltalı da geler, baltasız da;

Ağacdən tendir, girdudan övliya;

Ağacın yemişini ye, kabuğunu soyma;

Ağalık verimledir, igidlik - vurumla;

Ağaş yıxılmasın; baltalı da yügürür, baltasız da;

Ağır ayax başa deyer, yüngül ayax daşa;

Ağırlık kızıl kala, yüngüllük başa bela;

Ağızı buladın harama - keşkülü doldur kalama;

Ağla halıma, ağlıyım halına;

Ağladan yanında otur, güldüren yanında oturma;

Ağladanın yanınca get, vacibin dalınca;

Ağzım ne yeyif ki, üzüm ne utana;

Ağzımı ete öyretme, altımı ata;

Al - utanma, ver - korxma;

Al kapıda, sat kapıda;

Alimin yanında dilini saxla;

Alış-veriş miskalla, dostluk - xalvarla;

Allah derdi çekene verer, ağını yalayana;

Allah vermez kuluna, kalar vuruna-vuruna;

Allahsız yerde otur, böyüksüz yerde oturma;

Alma saruyı, satma saruyı, meger tavarun kulanı ola;

Almadığın heyvanın kuyruğundan tutma;
Alpları birle uruşma, begler birle turuşma;
Anavı alanın yanında dur, balta çalanın yanında durma;
Anlayana kul ol, anlamayana ağa da olma;
Araz axır, gözün baxır, men aldadacam, sen allanma;
Armud ağzıma, sapı Savalana;
Arpa eken arpa biçer, buğda eken buğda;
Arvad aldın bir bela, ondan oldu bir bala, beladı bela;
Arvad almamış, övlad arzulama;
Arvad malı alcak kapıdı, bir girende alına deyer, bir çıxanda;
Arvaddan vefa, zeherden şefa;
Arvadı gözel, atı yorğa ile yoldaş olma;
Arvadın biri - ela, ikisi - bela;
Arvadın pisdi, boşa;
Arvadın yediyi geydiyi kimi olsa, vay kişinin halına;
Arvat kohumu ocax başında, kişi kohumu çaxçax başında;
Arzu geniş, ömür kısa;
Aş bişirene, iş bacarana;
Aşığın toyda, molluyu vayda;
Aşığın sazı boynunda, sözü boğazında;
Aşna-aşna, çıxdı ocak başına;
At atı ya tövlede tanıyar, ya da yolda;
At kaçarda, kuş uçarda;
At yerine eşek bağlama;
Ata evinde ögey ana, er evinde - kaynana;
Atı arpasıyla talaşdurma;
Atın axmağı yorğa olar, itin axmağı tula;
Atına binüp atın arayanlardan olma;
Axırını fena olacak işi heç başlama;
Axşamın işini sabaha koyma;
Axtaran mövlasını da tapar, belasını da;
Ayda ilde bir tamaşa, onda da göz kamaşa;
Ayıdan kaçıp donuza uğrama;
Ayran içmeye gelmisen, yoxsa ara açmağa?!
Az ver, çox yalvar, çox ver yalvarma!Aza dediler: - hara gedirsən? Dedi: - Çoxun yanına.

"İ" harfi ile başlayıp "i" harfi ile biten atasözleri (otuz tane):

İbadetden sexavet irelidi;
İblis ile mollanın sirri birdi;
İçim özümü yandırır, eşigim özgeni;
İgidin kılıncı, müellimin kelemi;
İki gözü var idi, birini de borc eledi;
İki kişiye bir keleş;
İki su bir xöreyin yerindedi;
İlanın dili, devenin kini;
İletdüğine yayan yürüdü;
İlkarından dönen namerddi;
İlxıçının kazancı havayı minmekdi;
İmam ezizdi, kara pul imamdan da ezizdi;
İnsan daşdan berk, gülden zeifdi;
İnsan mexlukatın eşrefidi;
İnsanın kudurmuşu, itin kudurmuşunna betardi;
İnsanın zilleti de, izzeti de öz elindedi;
İrz puldan kıymetlidi;
İş bacaranın, aş yeyenindi; İş görenindi;
İş insanın cövheridi;
İşi düşende arar meni, aş bişende kovar meni;
İşle nöker kimi, ye ağa kimi;
İt araba kölgesinde yatar, ele biler öz kölgesidi;
İt azıydı, biri de gemiyen keşdi;
İt de getdi, ip de getdi;
İt getdi, ip de getdi;
İt ne kanır, kayğanax nedi?
İte didiler: günde neçe kere dögülürsen? Didi: köpek oğlu-na rast gelmeknendi;
İtin dişi, donuzun derisi;
İtin peşesi hürmekdi;
İtin kulağını kessen, beşi deyer uzundu, beşi deyer gödekdi;
İynen de itende gözün itikçidi.

"Z" harfi ile başlayan ve "z" harfi ile biten atasözleri (yirmi yedi tane):

Zalımın zülmü yadında kalmaz;
Zalımun hüneri olmaz;
Zaman bir nehrdi, axar, durmaz;
Zaman pul deyil, onu kaytarmak olmaz;
Zaman zamana uymaz;
Zeheri göz göre yemek olmaz;
Zehmet çekmeyen rahat görmez;
Zehmet olan yerde keybet olmaz;
Zehmetsiz iş olmaz;
Zencini yumakla ağarmaz;
Zer ile olan, zor ile olmaz;
Zerer görmeyen xeyir göre bilmez;
Zerle gözellik almak olmaz;
Zexiresin fikr eyleyen peşimanlık çekmez;
Zimistan çekmeyen bülbül, baharın kedrini bilmez;
Zinkırovlı deve itmez;
Zibilden tepe olmaz;
Zor gözellik yaratmaz;
Zor ile gözellik olmaz;
Zora dağlar dayanmaz;
Zoren tebib olmaz;
Zorla açılan gülün etri olmaz;
Zorla geden köpek koyuna fayda vermez;
Zorla iş görmek olmaz;
Zülm yerde kalmaz;
Zülmün axırını olmaz;
Zülmün bünyadı olmaz.

"E" ve "N" harfleriyle başlayan, "e" ve "n" harfleriyle biten atasözleri (yirmi üç):

Ebleh odu, dünya üçün kem yeyer: Tanrı bilir - Kim kazana, kim yeye;
Ecel geldi, baş ağrısı bedene;
Egin geydugin isteme, boğaz yedugin iste;
Egri otur, toğru söyle;
Ekme bitmeyen yerde, can ver itmeyen yerde;
Ele de yetir, elleze de;

El-ele, könül hekke;
Eli iyneli günde teze, eli iynesiz ilde teze;
Eliden de olduk, Veliden de;
Elin elde, kelbin elde;
Elin ile koymadığın şeye deyme;
Elin vurub dizine, indi gelib özüne;
Elleşen güleşene verir, güleşen elleşene;
Elli elli üste, bu da bir elli üste!
Emeli-saleh olan çatar metlebe;
Emiye kalan gemire kalar, dayıya kalan demire;
Enlikle sürme çox olanda kaşa da yaxarlar, göze de;
Eklini eşşek ekline verersen, çeker arpa zemisine;
Er çölde olsun, çöreyi evde;
Er de düşer kere bexte, övret de düşer kere bexte;
Er hümmeti ile, kuş kanadı ile;
Ere güvenme, çöpe söykenme;
Eşedi nedı, elac ne;
Nadanlıx nesilnen, insanlıx esilnen;
Name yazmak asandı, yetirmek çetin;
Namerd namerdden keser, Allah da her ikisinden;
Namerdi bir gördün, bir de görsen namerdsen;
Namerdi kova-kova merd eylersen;
Nanecibe salam verersen, deyer: - "Korxdu menden";
Naxıra gedirem - çoban olmaz, axura gedirem - saman;
Ne bele veslin olaydı, ne ele hicranın;
Ne çiy ye, ne karnın akrısın;
Ne ekersen, onu biçersen;
Ne erebin üzün gör, ne şamın şekerin;
Ne iken yavuz ol kim, asılasan, ne iken yavaş ol kim, basılasan;
Ne ile ölersen, onunla da ölçülersen;
Ne kor bazara varsın, ne bazar korsuz kalsın;
Ne ölen var, ne görüna gömen;
Ne olsa olsun, Kür keçmek içinde olsun;
Ne koyun oluf otdan doydum, ne kuzu oluf südden;
Ne titrersen ellerim, verince almazsan;

Ne titrersen ellerim, vermeyince ala bilmezsen;
Ne vaxt tülkü olsan, çarığımı çeynersen;
Nerdübanı tam üstine çekme, akibet sarkup enersen;
Nesihet ajıdı, meyvesi şirin;
Niye denize girirsen ki, sonra da xilas olmak üçün Allaha yalvarasan.

R" harfiyle başlayıp "r" harfiyle biten atasözleri (ondört):

Rencberin öküzi semüz olur, amma öküzi semüz olsa, kendüsi arık olur;
Reşberin kırx ilde tapmadığımı tacir kırx günde tapar;
Rig bağlamak - düşmen kazanmaktır;
Rişxendlik ağıln zeifliyinden doğar;
Rizk artmaz, möhnet artar;
Rum övreti tatlu olur;
Rüsveyçılık ömürden uzun olur;
Rüşvet iş kayırandur;
Rüşvet kapıdan girerse, iman bacadan çıkar;
Ruzi hellacbazarda gezir;
Ruzigar esicek düz eser;
Ruzigar intikam evidür;
Ruzisi gelen zaman köpeyi yuxu tutar;
Rzasuz loğma boğazda kalur.

"M" ve "K" harfleriyle başlayan, "m" ve "k" harfleriyle biten atasözleri (on):

Marala buynuzu kenim;
Martin gözüne barmağım, yaza çıxdı oğlağım;
Men bele karğa görmemişem, karğada yorğa görmemişem;
Men gelmişem aş bişirem, aş çekem, gelmemişem yetim- yesire baş çekem;
Men kurt isem, alaram, men çobanam, vermerem;
Men yatım, yaman keşsin, yaman yatsın, men keçim;
Meni aparın suya Araz deyerem;
Merekede erim ola, tendirde eppeyim;
Molla Nesreddine dediler, örkenini ver, dedi, üste darı sepmişem;
Molladan adam olmaz, palıddan badam;
Karsaz perverdigarı bilmek gerek;
Kasıbın malı başının altında gerek;

Kiçiyin küçük yeri var, büyüün büyük;
Kime emek, kime yemek;
Kimiye bir eşek, kimye min köşek;
Kimsenün kimsesi gerek;
Kişinin alnı açık gerek;
Kişiye evvel can gerek, andan cahan gerek;
Kor at için kor nelbendi gerek;
Kosaya lağ eyleyenin top kara sakkalı gerek.

"B" harfiyle başlayıp "b" harfiyle biten atasözleri (dört):

Bağ satıb, dağ alıb;
Bakkal, kessab - her ikisi bir hesab;
Başın tükü ayağına salama gelib;
Bığ sakkaldan kabak çıkııb.

"K" harfi ile başlayan ve "k" harfi ile biten atasözleri (üç):

Karılıkda yorğalık;
Kaz vur kazan doldur, serçeden ne olacak;
Kurd balası kurd olar, eşek balası koduk.

"D", "T" ve "U" harfleriyle başlayan ve "d", "t" ve "u" harfleriyle biten atasözleri (iki + iki + iki):

Dava için bir kazı, isbat için on şahid;
Dilini tut, divanı ud;
Terekeme özünü Koroğlu biler, eşşeyini Kırat;
Teze beyden köhne beye bir xelet;
Üz döndü, göz döndü;
Üz üreyin güzgüsüdü.

En az "e", "l" ve "y" ile başlayan ve "e", "l" ve "y" ile biten atasözleri (bir + bir + bir):

El malına göz tikme, özün kazan, özün ye;
Leyaket ağıldadı, esil-nesebde deyil;
Yaxşı arvad erini bey eyler, yaman arvad - zay.

3. Türk "Evvel-Axır" Atasözleri

Yaklaşık beş yüz Türk atasözü (6) incelendi ve bunlardan doksan bir tanesinin "evvel-axır" tespit edildi. Böylece "A" harfi ile başlayıp "a" harfi ile biten atasözlerinin sayısı yirmi, "Z" harfi ile başlayıp "z" harfi ile biten atasözlerinin sayısı on altı, "K" ve "R" harfiyle başlayıp "k" ve "r" harfiyle biten atasözlerinin sayısı on iki, "İ" harfiyle başlayıp "i" harfiyle biten atasözlerinin sayısı dokuz, "E" ve "N" harfiyle başlayıp "e" ve "n" harfiyle biten atasözlerinin sayısı yedi, "M" harfiyle başlayıp "m" harfiyle biten atasözlerinin sayısı beş, "Ş", "T" ve "Ü" harfiyle başlayıp "ş", "t" ve "ü" harfleriyle biten atasözlerinin sayısı bir oldu:

Acemi nalbant kah nalına vurur kah mihına;
Adamın kötüsü olmaz, meğer ki zöğürt ola;
Arslan postunda, gönül dostunda;
Arslan yatağında, yiğit çağında;
Akçesi ak olanın bakma yüzün karasına;
Aklına geleni yapma, her ağacı taşlama;
Akıl düşer mi düştüğü zindana bir daha;
Akıl hocası kesildi başımıza;
Akil isen açma sırrın dostuna, dostunun da dostu vardır, o da söyler dostuna;
Akıl olmayınca başta ne kuru da biter ne yaş da;
Akıldan hariç iş tutma;
Akşamın işini sabaha bırakma;
Alçaktan uçan yükseke konar, yüksekte uçan alçaka;
Allah bana, ben de sana;
Altını sarrafa sor, cevheri kuyumcuya;
Amasya'nın bardağı, biri olmazsa bir daha;
Arayan mevlasını da bulur, belasını da;
Arif isen bir gül yeter koklamaya, nadan (cahil) isen gir bahçeyi yıkmaya;
At minip ad ara;
Ata binersen allahı, attan inersen atı unutma;
Zabıttan korkmayan, mevladan korkmaz;
Ecel geldi cihana, baş ağrısı bahane;
Eğlence kuru kestane;
Eğri ağaca "yayım" deme, her gördüğüne "dayım" deme;
Eğri otur; doğru söyle;
Eldeki fırsatı kaçırma, bir daha geçmez ele;
Ermeniden dönme sonradan görme;

Evvel düşün, sonra söyle;
İç oğlan çavuşu kıyafetli;
İçi beni yakar, dışı eli;
İki iş bir olmaz, ayrı ayrı düşünmeli;
İpe un serdi;
İpucu verdi;
İş işten geçti;
İşi çocuk oyuncağına çevirdi;
İşte geldik gidiyoruz şen olasin halep şehri;
İt dişi, domuz derisi;
Kaçmaktan kovmaya meydan yok;
Kar gibi ak, süt gibi pak;
Kar helvası gibi lezzeti yok;
Kara gözün dediği gibi sen dane bak;
Kara kışta küpe girecek;
Kav, sere septi gibi delil deşik;
Kayseriliye eşek boyaması öğretmek;
Kedi gibi yakında dama çıkacak;
Kelamdan evvel selam gerek;
Kırk serçeden bir börek;
Kırkından sonra öğrenip, sekseninde saz çalacak;
Kurtla ortak olan tilkinin hissesi ya bağırsaktır ya tırnak;
Mal benim değil mi denize atarım;
Malkara keşan hoppala paşam;
Mazi ma mazi, geleceğe bakalım;
Naçızden kendini sakın;
Mal, insanı zengin etmez, idare lazım;
Ne alandanım, ne satandan;
Ne dost belli ne düşman;
Ne ekersin onu biçersin.
Ne gelen var ne giden;
Ne yardım geçer, ne serden;
Neler geldi neler geçti felekten, duyulmadı deve geçti elekten;
Niyetim çok, hele çıksın Ramazan;
Rağbet elbette yeniye olur;

Rağbet güzel ile zenginedir;
Rahat döşekte ölmekten, düşman karşısında şehit olmak ihsandır;
Rahat isteyen sağır, kör, dilsiz olmalıdır;
Rahat yaşayan, rahatsız olur;
Refikin iyi ise Bağdat'a gidilir;
Refikin iyisiyle uzun yol yoktur;
Rüya ile hülya olmasa zöğürtlerin canı sıkılır;
Rüya, boş gezenlerin sermayesidir;
Rüzgara tüküren kendi yüzüne tükürür;
Rüzgarın önüne düşen yanılır;
Rüzgarın önüne düşmeyen adam yorulur;
Şeyh müridine mum makası ok demiş;
Taban tabana zıt;
Üstüne at sürdü.
Zahiri, batınına uymaz;
Zahmetsiz bal yenmez;
Zahmetsiz bir şey olmaz;
Zaman, zamana uymaz;
Zamane hacısı adama armağan vermez;
Zarardan korkan kar edemez;
Zehirden şifa kahpeden vefa gelmez;
Zenci yüzü yıkamakla ağarmaz;
Zevki himarına değmez;
Zeyd için ömrü hitap olmaz;
Zeyrekte başka yokuş, serçeden başka kuş bilmez;
Zor ile güzellik olmaz;
Zor ile köpek çuvala girmez;
Zora dağlar dayanmaz;
Zurnada peşrev olmaz.

Sonuç

Böylece milli varlığımızın tüm identifikativ belirleyicilerini özünde şifreleyen düşünce sistemi-mizin, bu sistemin varlığının ilahi potensiyasının beşeri-insani koda sublimasiya olunmuş gücünü nişan veren folklorumuzun bir parçası olan yeni bir modelin - "evvel-axır" formalı atasözlerini ehtiva eden örneklerin çokçeşitli olmasının şahidi oluruk. Bunların mahiyetini belke

de “milli benlik keşfi” veya yeni bir zihinsel-manevi diskurs, söylem veya yeni bir düşünce paradikması gibi de seciyyelendirmek olur. Aslında bu yeni "keşif" veya yeni dünya, kendi dünyamızın, hafızamızın, düşüncemizin derinliklerinde zaman-zaman taşıdığımız, seve-seve ezizlediğimiz, ama yeni zamanın kozmik ritmi ve aurasının tesiri altında neredeyse unutacağımız, ama asla unutmayacağımız kül-türel, etnik, kimlik ve bilgelik felsefemiz, etnopsikoloji varlığımız ve entelektüel-stixial potansiya-mızdır. Tabii ki tüm bu degilenlerin nüvesinde, elbette, babalarımızın keleme almak mümkün olmayan zevki, onların ölümsüz ve son derece zengin ebediyaşar ruhları duruyor. Elbette bu aynı zamanda modern bir düşünce sisteminden yaklaşıldığında folklorun milli varoluşun bütünsel bir izdüşümü statüsüne sahip olduğu anlamına geliyor. Kanaatimizce, "dudak degmez atasözleri" gibi, "evvel-axır atasözleri"nin de sözün tam anlamıyla folklor çalışmalarımız için yeni bir olgu, yeni bir yaklaşım modeli, etnik varlığımızı yaşadan yeni bir model olduğunu sübut etmege ihtiyac yok. Çünkü literatürde ilk defa kullandığımız "dudak degmez atasözleri" gibi "evvel-axır atasözleri" terimi de mehiz bu dünyadan xeber veriyor. Güman ediyoruz ki, gerçekliyin pek çok örneğini özünde modelleştiren bu "evvel-axır" formüller hem Azerbaycan, aynı zamanda Türk etnokültürel düşünce sisteminin mahiyetini ve dolayısıyla, dünyanın fenomenolojik idrakla belirlenen kanun-larını doğru ve düzgün tesevvür ve derk etmek bakımından da dikketi celb ediyor. Bu açıdan bakıldığında, yeni araştırmalar yapmak, yaşananların bir bütün olarak ortaya koymak dün olduğu gibi bugünün ve yarının, yani gerçekliğin bir gereğidir.

Kaynakça

- Askerov, Ş. (1998). *Dodakdegmezler*. Bakı: Çıraq.
- Efendiyev, P. (2013). *Azerbaycan sözlü halk edebiyatı*. Bakı: Elm ve tehsil.
- Kasımlı, M. ve Allahmanlı, M. (2018). *Aşık şeirinin poetik biçimleri ve çeşitleri*. Bakı: Elm ve tehsil.
- Memmedov, X. (2022). *Azerbaycan ve türkce dudak degmez atasözlerinin işlevsel-anlamsal yapısı*. *BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 1.
- Yagubgizi, M. (2013). *Atalar sözleri*. Bakı: Nurlan.
- Çotuksöken, Y. (2004). *Türkce atasözleri ve deyimler*. Gümüşsuyu/İstanbul, Toroslu kitaplığı.